

УДК 33: 3728; 377.1

В. В. ДИЯК,

кандидат педагогічних наук, доцент, старший викладач кафедри соціально-економічних дисциплін Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького, м. Хмельницький

ОСНОВНІ ПІДХОДИ ЩОДО ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ

У статті автор розкриває особливості розвитку компетентнісного підходу, етапи його становлення. На основі аналізу наукової, психолого-педагогічної літератури автор досліджує основні поняття та категорії даного підходу (компетенція, компетентність, професіоналізм, кваліфікація) та виокремлюють поняття соціально-економічної компетентності майбутніх фахівців.

Ключові слова: *компетенція, компетентність, професіоналізм, кваліфікація, соціально-економічна компетентність.*

Постановка проблеми у загальному вигляді. На сучасному етапі розвитку суспільства, що характеризується інтеграцією України в європейські політичні й економічні структури, формування загального освітнього простору, особливо важливими стають вимоги перегляду критеріїв і стандартів у сфері підготовки кваліфікованих спеціалістів для всіх галузей діяльності.

Характерними ознаками розвитку освіти у кінці ХХ – на початку ХХІ ст. є орієнтація навчання на “вільний розвиток людини”, на творчу ініціативу, конкурентоспроможність, мобільність майбутніх фахівців. Як загальне визначення такого інтегрального соціально-особистісно-поведінкового феномену, як результату освіти у сукупності мотиваційно-ціннісних, когнітивних складових, і постало поняття “компетенція/компетентність”. Уперше в

історії вищої освіти було здійснено спробу підійти до створення системи освітньо-кваліфікаційних рівнів не на основі комплексу вивчених дисциплін, кількості годин, років навчання і низки інших показників освітнього процесу, а через урахування результатів навчання, докорінних змін у його організації, модернізації та уніфікації методів навчання та оцінки рівня досягнення компетенцій. Це означало формування нової парадигми освіти, історія становлення якої розпочалась у 70-х роках у США.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано вирішення даної проблеми та на які опирається автор. Проблемам готовності фахівців до професійної діяльності присвячені дослідження Г. В. Аكوпова, С. І. Архангельського, Ю. Н. Кулюткіна, В. А. Сластьоніна, Б. А. Сосновського, Г. В. Суходольського, Н. Ф. Талізної, В. Д. Шадрікова та ін. Різні аспекти професійної освіти в сучасних умовах розглянуті у працях А. А. Вербицького, Б. З. Запесоцького, В. П. Зінченко, Н. З. Розова, П. Г. Щедровицького та ін. Закономірностям професійної діяльності та її системогенезу присвячені роботи З. Р. Геллерштейна, Є. А. Клімова, К. К. Платонова, В. Д. Шадрікова та ін. Самовизначення людини як суб'єкта професійної діяльності є предметом досліджень Є. А. Клімова, І. С. Кона, Н. С. Пряжнікова, Н. Н. Чистякова, С. Н. Чистякової та ін. Питання компетентнісного підходу розглядаються Ю. В. Варданяном, Ю. Ф. Зеєром, А. К. Марковою, В. А. Сластьоніним, А. Шелтеном та ін. [3]. Ідею перебудови змісту освіти на основі компетентнісного підходу розглядають Б. П. Бітінас, С. П. Бондар, В. В. Краєвський, О. Я. Савченко, М. В. Рижаків, С. Е. Шишов, А. В. Хуторський тощо [5].

Мета статті. Беручи до уваги вищезазначене, метою нашого дослідження було вивчення теоретичних положень щодо компетентнісного підходу у підготовці майбутніх фахівців.

Виклад основного матеріалу дослідження. Орієнтована на компетенції освіта була запропонована М. Хомським у 1965 році у Масачусетському університеті. Поняття “компетенція” використовувалось стосовно до теорії мови, трансформаційної граматики. Учені проводили фундаментальну різницю між компетенцією (знанням своєї мови доповідачем-слухачем) і використанням (реальним використанням мови) у конкретних ситуаціях. У той же час у працях Р. Уайта (1959 р.) категорія компетенції змістовно наповнюється власне особистісними складовими, у тому числі мотивацією [5].

При цьому зазначимо, що самі поняття “компетенція” та “компетентність” і похідне від них “компетентний” широко використовувались і раніше у побуті та літературі. Його тлумачення здійснювалось у тлумачних

словниках, що означало обізнаний у певній галузі. Аналіз робіт з проблеми компетенції та компетентності (А. В. Хуторський, М. Хомський, Р. Уайт, А. К. Маркова, Л. А. Петровська) дозволяє умовно виділити три етапи становлення освіти, що базуються на компетенції [6].

Перший етап (1960–1970 рр.) характеризується введенням у науковий апарат категорії “компетенція”, створенням передумов розмежування понять компетенція/компетентність. З цього часу у руслі трансформаційної граматики та теорії навчання мов розпочинається вивчення різних видів мовної компетенції, вводиться поняття “комунікативна компетентність” (Д. Хаймс) [7].

Другий етап (1970–1990 рр.) характеризується використанням категорії компетенція/компетентність у практиці та теорії навчання мов (особливо нерідних), а також професіоналізму в управлінні, керівництві, менеджменті, у навчанні спілкування; розробляється зміст поняття “соціальні компетенції/компетентності”. У праці Дж. Равена “Компетентність у сучасному суспільстві”, що з’явилась у Лондоні в 1984 р., дається розгорнуте тлумачення компетентності. Це явище “складається з великої кількості компонентів, багато з яких є відносно незалежними один від одного... деякі компоненти належать скоріше до когнітивної сфери, а інші – до емоційної... ці компоненти можуть замінювати один одного як складові ефективної поведінки”. При цьому, як підкреслює Дж. Равен, “види компетентності” є “мотивовані здатності” [7].

Особливої уваги заслуговує широка представленість у різних видах компетентності категорій “готовність”, “здатність”, а також фіксація таких психологічних якостей, як “відповідальність”, “впевненість”.

Дослідники на Заході, у Росії та в Україні розпочинають не лише вивчати компетенції, виділяючи від 3 до 37 видів, але й будувати навчання, маючи на увазі їх (компетенцій) формування як кінцевий результат освітнього процесу (Н. В. Кузьміна, А. К. Маркова). Для різних видів діяльності дослідники виділяють різні види компетентності. Наприклад, для мовної компетенції/компетентності Рада Європи (1990 р.) виділяє стратегічну, соціальну, соціолінгвістичну, мовну та навчальну [4].

Компетентнісно-орієнтована освіта із середини 80-х років почала широко розповсюджуватись у багатьох розвинутих країнах світу. У різноманітних модифікаціях вона утвердилась у системах освіти Австралії, Великобританії, Фінляндії, Австрії, США, Канади, Нідерландів тощо.

Уведення у професійну освіту, крім знань, умінь і навичок, нових освітніх конструктів – компетентностей, компетенцій і ключових кваліфікацій – науково обґрунтовано такими ученими країн Європейського Союзу: Р. Ба-

дер, Д. Мертенс, Т. Орджі, Б. Оскарсон, Т. Росс, С. Шо, М. Холстед і А. Шелтен та ін. [9–12].

Серед причин, що примусили уряди цих країн звернути увагу на проблему професійної компетентності працездатного населення та молоді, слід зазначити такі:

“тиск” роботодавців, які ініціювали соціальний діалог з якості професійної освіти та поставили особливі вимоги до випускників як основні “замовники” кадрів;

необхідність підвищити конкурентноспроможність випускників на ринку праці та забезпечити їх соціальну адаптацію засобами ефективної професіоналізації;

створення основи для нострифікації (взаємовизнання) професійних сертифікатів випускників у межах створення єдиного європейського освітнього простору тощо [8].

Третій етап дослідження компетентності як наукової категорії відносно освіти, що був розпочатий у 90-ті роки минулого століття, характеризується появою праць А. К. Маркової (1993, 1996 рр.), у яких в загальному контексті психології праці професійна компетентність стає предметом спеціального всебічного вивчення [7].

Отже, можна говорити про теоретико-методологічні передумови у вирішенні питання формування професійної компетентності у суб'єктів вищих навчальних закладів (ВНЗ). У теорії та методиці професійної освіти дане питання розглядається у двох напрямках: як самостійне завдання і шлях вирішення інших, більш загальних проблем [1].

На основі аналізу досліджень наукових праць А. Хуторського, С. Бондара, А. Маркова, С. Шишова можемо зробити висновок про те, що формування компетентностей учнів зумовлене реалізацією відповідного оновленого змісту освіти. На їх думку, продуктивні методики та технології дійсно мають суттєвий потенціал, реалізацію якого можна безпосередньо пов'язати з формуванням основних груп компетентностей учнів, завданням, яке визнається найвідповідальнішим у роботі вчителя, бо торкається життєвих умінь учнів, їх пристосованості до життя і, зрештою, їх долі [2].

У порівнянні з іншими результатами освіти компетенція:

- а) інтегрований результат освіти;
- б) виявляється ситуативно;
- в) існує як потенціал, який наповнюється конкретним змістом і виявляється в конкретній ситуації.

Існують різні підходи до визначення “компетентності” та “компетенції” в освіті.

Підхід перший: компетенція – складова компетентності.

Підхід другий: існує лише один вірний термін для характеристики рівня підготовки – компетенція. Цей підхід продовжує і уточнює попередній.

У західному світі пропонуються такі визначення компетенції: дещо, що повинна вміти робити людина, щоб справитися зі своїми посадовими обов’язками в компанії; група знань у певній області, навичок і відносин, які впливають на значну частину професійної діяльності (ролі або зони відповідальності), які пов’язані з виконанням діяльності, можуть бути вимірні всупереч прийнятим стандартам, розвинені через навчання (Parry, 1996); базова характеристика індивіда, що пов’язана з критеріями ефективної й/або успішної дії у професійних або життєвих ситуаціях (“базова характеристика” означає, що компетенція – це глибока і стійка частина особистості, яка дозволяє передбачити поведінку людини в досить широкому колі ситуацій, як життєвих, так і професійних; причинний зв’язок означає, що компетенція зумовлює поведінку або дію; зв’язок із критеріями дії означає, що за компетенцією можна визначити, хто робить щось добре або погано, що може бути обмірюване за певними критеріями або стандартами); здатність керувати ситуацією (навіть непередбаченою); компетенція – це структура, що складається з різних частин, як пальці (тобто навички, знання, досвід, контакти, цінності – це пальці, координація всіх цих елементів – це долоня, і, нарешті, контроль над усією системою, який символізується нервовою системою, що керує рукою загалом) [6].

Підхід третій: компетентність – це результат підготовки, компетенція – коло повноважень.

Підхід четвертий: компетентність – результативне поняття, а компетенція – процесуальне. Л. З. Тархан дотримується визначення компетенції, яке запропонував О. С. Чабан. Основними рівнями професійної компетентності суб’єкта діяльності, – зазначає дослідниця, – стають навченість, професійна підготовленість, професійний досвід. Компетенція, на її думку, є поняттям процесуальним, тобто компетенції як виявляються, так і формуються в діяльності, й оскільки всі види діяльності взаємопов’язані в потоці людського життя, не можна суворо розмежувати види діяльності, отже види компетенцій. Компетенція – це можливість працювати, це активна позиція, при якій людина знає, може і хоче робити щось [6; 8].

Підхід п'ятий: підготовка характеризується одним терміном компетентність. М. І. Лук'янова, посилаючись на Н. М. Лобанову, наводить характеристику професійно-педагогічної компетентності як системної властивості особистості та виділяє три компоненти: професійно-освітній, професійно-діяльнісний та професійно-особистісний. Під психолого-педагогічною компетентністю вона розуміє сукупність певних якостей (властивостей) особи, які “зумовлюються високим рівнем її психолого-педагогічної підготовленості” і забезпечують “високий рівень самоорганізації професійної педагогічної діяльності”.

Підхід шостий: складовими загальної компетентності є часткові компетентності [5; 6].

У результаті наукового аналізу психолого-педагогічних джерел нами уточнено дефініції цих понять і адаптовано їх до соціально-економічної компетентності.

Професійна компетентність – це якість людини, яка володіє всебічними знаннями і вміннями зі свого фаху, готова до їх творчого застосування, дотримуючись загальнолюдських та християнських цінностей, а також спрямована на постійну самоосвіту і самовдосконалення.

Соціально-економічна компетентність майбутнього фахівця – це сукупність засвоєних загальноекономічних та соціальних знань і сформованих відповідних навичок і вмінь, а також набутий професійний досвід, які необхідні фахівцям для виконання професійних обов'язків.

Висновок. Отже, проведений словниковий і науковий аналіз розуміння і використання понять “компетентність” та “компетенція” показав, що єдиного підходу немає.

Перспективи подальших наукових розвідок у даному напрямку. Вищезгадані поняття часто наповнюються іншим змістом, який продиктований змінами у тенденціях розвитку вітчизняної освіти, а також приватною зацікавленістю конкретного дослідника, особливостями його розуміння дійсності. Звідси з'являються неузгоджені один з одним види, функції, структура компетентностей і компетенцій, відсутній механізм їх визначення, що є предметом подальших наукових досліджень.

Список використаної літератури

1. Банько Н. А. Формирование профессионально-педагогической компетентности у будущих инженеров : дисс. канд. пед. наук : 13.004.04 / Н. А. Банько. – Волгоград, 2002. – 174 с.

2. Бондар Л. Проблема громадянської компетентності / Л. Бондар // Директор школи, ліцею, гімназії. – 2003. – № 3. – С. 64.
3. Бондар С. П. Компетентність особистості – інтегративний компонент навчальних досягнень учнів / С. П. Бондар // Біологія і хімія в школі. – 2003. – № 2. – С. 8–10.
4. Компетенция/компетентность // Глоссарий терминов рынка труда, разработки стандартов образовательных программ и учебных планов / Европейский фонд образования (ЕФО). – Б.г., 1997. – С. 63.
5. Овчарук О. Компетентності як ключ до оновлення змісту освіти / О. Овчарук // Стратегія реформування освіти в Україні. – К. : К.І.С. – 2003. – С. 13–41.
6. Овчарук О. В. Розвиток компетентнісного підходу: стратегічні орієнтири міжнародної спільноти / О. В. Овчарук // Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи (бібліотека освітньої політики) : колективна монографія. – К. – С. 6–16.
7. Пометун О. І. Теорія та практика послідовної реалізації компетентнісного підходу в досвіді зарубіжних країн / О. І. Пометун // Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи (бібліотека освітньої політики) : колективна монографія. – К. – С. 16–26.
8. Родигіна І. В. Компетентісно-орієнтований підхід до навчання / І. В. Родигіна. – Х. : Вид. група “Основа”, 2005. – 96 с. – (Серія “Бібліотека журналу “Управління школою”).
9. Hutmacher Walo. Key competencies for Europe//Report of the Symposium Berne, Switzerland 27–30 March, 1996. Council for Cultural Co-operation (CDCC) a //Secondary Education for Europe Strsburg, 1997.
10. Short E. Competenc Reexamined. – 1984.
11. Short E. Competence: Inquires into Its Meaning and Asquistion in Educational Setting. – 1984.
12. Short E. The Concept of Competence: Its Use and Misuse in Education // Journal of Teacher Educatuin. – 1985. – Vol. 36. – № 2. – P. 5.

Рецензент – кандидат педагогічних наук Тушко К. Ю.

Стаття надійшла до редакції 27.05.2013.

Дьяк В. В. Основные походы формирования социально-экономической компетентности будущих специалистов

В статье автор раскрывает особенности развития компетентного подхода, этапы его становления. На основе анализа научной, психолого-педагогической литературы автор исследует основные понятия и категории данного подхода (компетенция, компетентность, профессионализм, квалификация) и выводит понятие экономической компетентности.

Ключевые слова: *компетенция, компетентность, профессионализм, квалификация, социально-экономическая компетентность.*

Dyjak V. V. Principal approaches to formation of social and economic competence of future experts

In the article the author reveal peculiarities of development of competence approach, stages of its formation. Based on the analysis of scientific, psychological and pedagogical literature the author researches principal notions of categories of the given approached: competency, competence, professionalism, qualification; and outlines the notion of social economic competence of future experts.

Keywords: *competency, competence, professionalism, qualification, social and economic competence.*